

Albert Mrgole¹ in Miha Drevenšek²

Ko otrokom in staršem postane mar za njihove odnose: Intervju s psihoterapevtom Albertom Mrgoletom

When children and parents start to care about their relationships: Interview with psychotherapist Albert Mrgole

1. Kakšne so vaše aktivnosti na področju psihoterapije otrok in mladostnikov, tako kurativne kot preventivne?

področjem psihoterapije otrok in mladostnikov (ljevaju POM) se srečujem v svoji zasebni jo opravljam že blizu 20 let. Če imam na teden navi dvajset primerov ali več, je vsaj polovica otrok, mladostnikov in njihovih staršev. Večina je primerov, kjer starši izgubljajo ideje, kako biti otrokom v oporo. Nekako dve tretjini primerov zadeva najstnike, največ jih je v starosti do petnajstega leta. Srečujem se z značilno simptomatiko: težavami v čustvovanju, samomorilnostjo, samopoškodbenim vedenjem, razpoloženskimi motnjami, vedenjskimi težavami, učnimi težavami, motnjami hranjenja, motnjami avtističnega spektra, s stiskami ob ali po ločitvi staršev, ADHD, potravmatskimi stresnimi motnjami, težavami zaradi nasilja med vrstniki, preobremenjenostjo zaradi visokih pričakovanj okolice, depresivnostjo, apatijo, psihosomatskimi motnjami, žalovanjem po izgubah.

¹ Dr. Albert Mrgole, sociolog in psihoterapevt, Zavod Vezal, albert.mrgole@vezal.si

² Miha Drevenšek, študent psihoterapevtske znanosti na Univerzi Sigmunda Freuda – podružnica v Ljubljani, miha.drevensek86@gmail.com

S področjem POM se srečujem tudi kot vodja Nacionalne mreže TOM (Telefon za otroke in mladostnike), seveda tudi na izobraževanjih, ki jih vodim za prostovoljce TOM in za pedagoški kader v vrtcih in šolah. Nenazadnje poučujem predmet POM tudi na ljubljanski podružnici Univerze Sigmunda Freuda z Dunaja. Moram pa poudariti, da to ni moje edino področje terapevtske prakse, saj se v svoji terapevtski sobi ukvarjam tudi s partnerskimi, družinskimi individualnimi stiskami.

2. **Kako vidite razvoj svojega dela na področju POM od začetkov do danes in kakšne so vizije?**

Zase bi lahko rekel, da sem s svojim načinom delovanja in pristopom bolj samotni popotnik na področju, kjer sicer delujejo mnogi. Moj pristop na področju POM je šel čez kar nekaj paradigmatičnih in epistemoloških prelomov, ki jih lahko opišem.

Prva faza je bila vsekakor opazovanje (ne)učinkovitih praks in iskanje novih pristopov, ki bi bili bolj humani in učinkoviti. Šli smo skozi obdobje kritike totalnih ustanov pod vplivom Basaglie, dezinstitutionalnih gibanj, logaškega eksperimenta. Iskali smo alternativne in neformalne pristope, navdahnjeni s skandinavskimi modeli in praksami zahodnih evropskih držav (Nemčija, Avstrija, Italija, Nizozemska). V tej fazi je bil fokus usmerjen na pristope, za katere smo verjeli, da bodo sami po sebi dovolj za doseganje pričakovanih sprememb na dolgi rok. Seveda sem se srečeval z omejenim naborom kliničnih primerov. V glavnem so bili to primeri vedenjskih in čustvenih motenj, s pridruženimi motnjami funkcioniranja na šolskem področju in zapletov v medsebojnih odnosih.

Že sam kontekst, torej naracija, iz katere je izhajalo delo z otroki in mladostniki, je bil vprašljiv glede na poimenovanje motenj: motnje vedenja in osebnosti (MVO, diagnoza, ki je omogočala nameščanje otrok in mladostnikov v vzgojne zavode³), klinično psihološke motnje (enureza, enkopreza, čustvene težave, motnje razpoloženja, motnje čustvovanja), razvojne motnje (zaostlosti v duševnem razvoju, zlasti odstopanja v kognitivnem funkcioniranju), specifične učne težave (disleksija, diskalkulija, dispraksija, motnje pozornosti), nekje na repu so bili vedno hendikepirani otroci (otroci z zdravstvenimi primanjkljaji, gluhi, naglušni, slepi, telesno hendikepirani, umsko zaostali).

To je bil čas, v katerem so prevladovali normalizacijski modeli pomoči otrokom in mladostnikom. Diagnostika je določila stopnjo odstopanja, delo pa je bilo osredotočeno na načine korekcijskih tehnik z otrokom. V mnogih primerih ob prepričanju, da je mogoče otroka vedenjsko pogojevati, naučiti, preoblikovati. V mnogih pa, da ga je možno miselno indoktrinirati, mu dopovedati.

³ Vzgojni zavodi so se imenovali kazenski in popravni domovi. S koncepti dela, ki so izhajali iz začetka 20. stoletja, so sicer vmes skušali modernizirati in uskladiti s sodobnejšimi spoznanji in praksami, vendar je bilo v njih ves čas čutiti prisotnost neke mentalne zatohlosti.

V tem primeru je možna vrnitev v okolje »normalno delujočih«, sicer sledi kazni, hospitalizacija ali institucionalizacija. To je bilo obdobje etiketiranja z diagnozami.

Ob delu z mladimi sem spoznaval, da jim možnosti izstopa iz vsakdanjega okolja, v katerem ne razvijajo motivirane naravnosti do svojih življenjskih potencialov in ambicij, ne nadomestijo njihovih potreb v polni meri. Programi neformalnega dela z mladimi, ki sem jih apliciral tudi na področje mladinskega dela, so imeli omejen rok trajanja in doseganja zelenih sprememb.

Naslednji epistemološki prelom in korenito spremembo v načinu dela sem doživel ob študiju sistemske družinske terapije v letih 2003 - 2008⁴ in v praksi na mestu svetovalnega delavca v osnovni šoli. Srečevati sem se začel z modelom milanske sistemske šole za delo z družinami otrok s shizofrenijo⁵. Na študijskem obisku v Londonu sem se srečal z modeli narativnih pristopov, imel možnost prisostvovati ter se neposredno učiti od slovitega in karizmatičnega Davida Epstona pri demonstraciji metode eksternalizacije, kar je bila vsekakor nepozabna izkušnja z velikim obsegom vpliva na moje prihodnje delo. Navdušeno sem integriral idejo, da oseba ni problem in s to intervencijo sem tudi opravil zaključni izpit za pridobitev terapevtskega certifikata. V okviru študija v Londonu sem imel še priložnost spoznati delo v okviru slavne klinike Tavistock Centre, kjer je ob mnogih referenčnih osebnostih v preteklosti deloval tudi John Bowlby. Prav tako sem se navdušil nad načini dela z družinami na kliniki Marlborough Centre, zlasti s podporo staršem v vzgojnih situacijah.

V tem času se je v moji terapevtski naravnosti dogajal proces spremembe od vzročno posledične paradigme k sistemski (kibernetični, cirkularni). To pomeni, da sem prenehal uporabljati vprašanja o vzrokih določenih težav ali motenj pri otrocih in mladostnikih, ampak sem jih skušal razumeti v sistemskem kontekstu. V svojem izobraževalnem procesu iz sistemske psihoterapije sem se srečal s prakso pedopsihiatrij in kliničnih psihologinj, ki so v svoje delo začele vključevati sistemske intervencije in so delale na sistemski način z družinami, kjer so bili otroci identificirani klienti. Njihovo delo se je naslanjalo na izkušnje sistemskega terapevtskega pristopa z družinami, ki so izvirali iz strateških (Paul Watzlawick, John Weakland, Lynn Segal, Milton Erickson, Richard Fisch, Jay Haley, Cloe Madanes, J. Scott Fraser, Steve de Shazer, Mara Selvini Palazzoli, Gianfranco Cecchin, Giuliana Prata, Luigi Boscolo, Peggy Papp, Carlos Sluzki) in strukturnih modelov (Salvador Minuchin, H. Charles Fishman, Harry Aponte,

⁴ V okviru študija na Medicinski fakulteti v Ljubljani, v sodelovanju z londonskim IFT (Institute for Family Therapy).

⁵ Na teoretski ravni je name naredilo odločilni vpliv klasično delo milanske skupine: Selvini-Palazzoli et. al., *Paradoxes and counterparadoxes*.

Jorge Colapinto, Braulio Montalvo, Bernice Rosman, Ron Leibman, Jay Lappin).

Na ta način sem tudi v svojem delu šolskega svetovalnega delavca začel uporabljati sistemski pristop in pri tem prepoznaval njegove zagonetnost ter presenetljive in nepričakovane učinke. Prelomna je bila izkušnja, ko je ravnateljica na začetku šolskega leta na šoli prišla v mojo pisarno in mi »naročila« obravnavo otroka iz prvega razreda, ki ni upošteval nobene avtoritete. Poklical sem mamo in delal z njo na učenju veščin, povezanih z upoštevanjem meja, reda, pravil, navodil. Po dobrem mesecu dela z mamo, ki je doma vpeljala korenite spremembe v odnosu z otrokom, je prišla ponovno do mene ravnateljica na šoli in občudovala moje delo z otrokom, ki je obrodilo čudežne spremembe. Otroka v resnici nisem niti videl, kaj šele, da bi kaj z njim delal. A bilo je ključno za razumevanje, kaj pomeni vpliv delovanja sistema. In morda še bolj daljnosežno: sporočilo o tem, kako so pomembni bližnji (starši) odločilni za vpliv na vedenje otrok.

V tem obdobju, med 2005 in 2010, sem razumevanje motenj, s katerimi so odrasli opisovali otroke in mladostnike, opredelil v kontekstu veščin ali odnosne dinamike. Tako sem vedenja otrok v šoli analiziral glede na veščine, ki niso bile funkcionalne, jih depatologiziral, jih opisoval v kontekstu spoštljive nevtralnosti in iskal možnosti za spremembe v okviru življenja primarne družine. Torej v kontekstu domačega družinskega življenja in ne v okviru specializiranih ustanov za korekcijo vedenja. Na ta način sem motnje pozornosti, modni nastop slovite diagnoze ADHD, tudi začetke motenj avtističnega spektra, Aspergerjevega sindroma, naslovil s konkretnimi vedenjskimi opisi v perspektivi možnosti sprememb od manj k bolj funkcionalnim načinom. V tem času se je začelo govoriti tudi o travmatiziranih otrokih in zlorabah, kar je bila zame nova tema in sem se moral soočiti z velikim pomanjkanjem ustreznega znanja za obravnavo. Nekako vzporedno se je začelo govoriti tudi o nekaterih novih področjih stisk otrok in zlasti mladostnikov: o samopoškodovalnem vedenju, samomorilnosti, motnjah hranjenja ter naraščanju medvrstniškega nasilja, najprej kot nasilje v razredih in v šoli, nato pa vse bolj kot spletno nasilje in nove pridružene oblike zlorab, nove oblike odvisnosti, od opojnih substanc do iger na srečo in računalniških iger. Vpeljan je bil nov sistemski pristop za otroke s posebnimi potrebami, ki je teoretično razširil spekter možnih oblik pomoči, v praksi pa odpiral nove izzive, s katerimi se pedagoški in svetovalni delavci niso znašli.

Ko sem na drugi šoli kot šolski svetovalni delavec imel privilegij, da sem lahko v resnici opravljal svetovalno in terapevtsko delo s starši in družinami, sva v sodelovanju z ženo Leonido, tudi na podlagi domačih izkušenj s štirimi odraščajočimi otroki in povečanim obsegom dela s starši v vzporedni zasebni praksi, začela vstopati v naslednji paradigmski premik.

Poudariti moram še svojo naravnost k nenehni refleksiji kliničnega

dela, preverjanja učinkovitosti in uspešnosti z vidika klientov. Ves čas se sprašujem, ali bo po mojih intervencijah določen otrok v šoli lahko bolje funkcioniral, ali bodo starši glede določenega otroka manj zaskrbljeni, ali se bodo opisane stiske zmanjšale v življenju ljudi, ki so z njimi živeli. To je gotovo vplivalo in še vedno vpliva na moj odnos do dela. Ves čas se sprašujem, kje bi lahko še kaj izboljšal, tako glede učinkovitosti, ekonomičnosti kot tudi glede obogatitve z novimi spoznanji. K temu me spodbuja tudi kontekst dela v zasebni praksi, kjer verjamem, da je kvaliteta dela ključni dejavnik preživetja na dolgi rok. Po skoraj 20 letih delovanja na ta način lahko potrdim, da ljudje vse bolj izbirajo terapevte glede na preverjeno kakovost iz izkušenj drugih klientov.

V času okoli leta 2000 sva z ženo v vsakodnevni refleksiji najinega dela vse bolj spoznavala in ozaveščala odločilni vpliv staršev na vedenje in čustveno stanje otrok. Vse bolj sva ugotavljala, kako so učinki dela z otroki in mladostniki kratkotrajni in začasni. V tem obdobju sem se srečal z novimi tokovi, ki so vplivali in informirali polje psihoterapevtskega delovanja: mentalizacija (Peter Fonagy), nevrobiologija razvoja in delovanja možganov (Michael Gazzaniga, Joseph LeDoux, Antonio Damasio, Daniel Siegel, Damir del Monte), psihotravmatološka obravnava, somatska izkušnja, polivagalna teorija (Bessel van der Kolk, Peter Levine, Stephen W. Porges, Dana Deb), vključevanje raziskav o vplivih teorije navezanosti (Mikulincer in Shaver), čuječnost (Kabat-Zinn), nova razumevanja delovanja in odzivanja na čustva v psihoterapevtski praksi (Allan Schore, Sue Johnson).

V polje mojega delovanja so intenzivno vstopali novi primeri, ko so otroci trpeli zaradi ločitvenih nesoglasij staršev, prihajali so starši posvojenih otrok, ki so vstopili v najstniška leta, starši otrok v predšolskem obdobju, ki so poročali o tem, da jim niso več kos idr. Srečevati sem se začel s primeri, v katerih sem prepoznaval učinke travmatskih doživetij in drugih obremenilnih izkušenj otrok (ang. Adverse Childhood Experience, ACE).

Tako je skozi stike s starši, ob njihovih vprašanjih, kako se odzivati v konkretnih primerih z otroki in odraščajočimi, nastajala ideja za knjigo *Izštekanji najstniki in starši, ki štekajo*. V njej sva z ženo Leonido predstavila novo paradigmo, kjer je težišče terapevtskega vpliva na odzivnosti staršev. To je postalo po izidu prve izdaje leta 2013 prevladujoče načelo v mojem delovanju na področju POM. Najpogosteje starši pokličejo, da bi na svetovanje naročili otroka, ki ne dela za šolo, ki ne spoštuje omejitev, ki večino časa preživi na elektronskih napravah, ki je po možnosti še apatičen ali depresiven, ali ima motnje hranjenja. Ko jim odgovoriva, da je najino načelo najprej pogovor s starši, se navadno odzovejo, da z njimi ni nič narobe. V nadaljevanju jim pojasniva, kako imajo starši največji vpliv, kako so otrokove najpomembnejše osebe in s tem tudi najpomembnejši pri vnašanju sprememb v življenje otrok.

Delo zdaj poteka v smeri ozaveščanja in pomoči staršem, s fokusom na razvijanju učinkovitejše odzivnosti. Pri tem se naslanjam na model „kroga varne odzivnosti“, ki sva ga z ženo razvila na najinih delavnicah za starše na podlagi modela Circle of security (Cooper, Hoffman in Powell) in je tudi implicitno vtkan v vsebino knjige. Način, kako se starši odzivajo na otrokove razvojne potrebe, določa prepoznavna vedenja staršev oz. starševske stile. Danes je prisotnih skoraj neprešteveno veliko kategorij starševstva, ki so jih poimenovali od pretirano zaskrbljenih, helikopterskih, permisivnih, sočutnih, ljubečih, avtoritarnih, zdravorazumskih,... (vsem niti ne utegnem slediti). Krog varne odzivnosti predpostavlja, da so starši varna baza, kar zame v preprostem jeziku pomeni, da otrok ve, pri čem je. Naslednji korak predstavlja funkcija staršev kot varne odskočne deske za otrokovo samostojno izkušnjo. Tukaj imajo zlasti mladi sodobni starši velike zadrege, saj je otrokova izkušnja lahko tudi neprijetna in otrok, ki ob neprijetni izkušnji joka, je že skoraj tabu tema sodobnega starševstva. Zelo pogosta je postala drža staršev, ki otroku preprečujejo možnosti, da bi se v otrokovi izkušnji pripetila napaka, kar v nadaljevanju otroka oropa „lastništva izkušnje“ in prispeva k manjši odpornosti otrok pri premagovanju življenjskih ovir. Krog odnosa med starši in otrokom se skelene pri načinu odziva staršev, ki bi naj bili otroku varno pristanišče. Na ta način se oblikuje občutek v odnosu, da je bližnjim mar drug za drugega. To oblikuje tudi občutek smiselnosti, ki ima širše implikacije, zlasti za razumevanje dinamike motiviranosti sodobnih najstnikov in delu na tem področju. Širše implikacije modela empatične odzivnosti vidim tudi pri oblikovanju bolj humane in človeške mentalitete prihodnosti. Največ pozornosti pri delu s starši namenjam doživljanju varnosti v odnosu s starši, kar služi tudi kot model za oblikovanje otrokovih vedenj v vseh ostalih odnosih.

Model, ki je vplival na najino delo, je vsekakor v čustva usmerjena terapija, po katerem sva razvila opis značilnih konfliktov „plesov“ v odnosih med starši in otroki. Predstavila sva jih v najini angleški knjigi *Connect with your Teenager (Poveži se s svojim mladostnikom)* (2017). Zelo je učinkovito, ko se starši zavejo svojega prispevka v določenih dinamikah, kjer je končni izid, da izgubijo svoj vpliv, otroci pa pridobivajo na občutku moči (v smislu vodenja dinamike odnosa do staršev) in težnji, da ostajajo v coni udobja. Druga velika tema, kjer pripomorem k dobrim učinkom, je pomoč staršem pri čustveni odzivnosti in gradnji čustvenega stika z otrokom. To je velika tema regulacije in koregulacije intenzivnih čustev, ki je aktualna zlasti v trenutnih razmerah izgorelosti, ki pesti otroke in mladostnike ter starše in pedagoške delavce. Vzporedno pa pri starših, ki izgubljajo vpliv nad otroki, prepoznavam odsotnost modela avtoritete, ki bi bil učinkovit. Spet je to nova tema mentalitetne spremembe, kjer smo z skupaj z negativnimi avtoritarnimi sistemi odstranili tudi pozitivno avtoritativnost v medsebojnih

odnosih. Danes se otroci, na moje veliko zadovoljstvo, ne bojijo več staršev niti učiteljev. Strah je bil temeljna sestavina doživljanja avtoritet preteklosti. Vendar se zdi, da je z izgonom strahu iz odnosov staršev do otrok nekako izginil tudi sam koncept avtoritete. Avtoriteta ni enako avtoritarnosti ali zlorabi moči in prisiljevanju. Danes so mnogi starši običali v slepi ulici brez občutka avtoritete do otrok. Sam vidim podlago za razvoj funkcije avtoritete v zavedanju občutka, da nam je mar drug za drugega. Torej v doživljanju smiselnosti odnosa do odraslih s strani otrok. Poudarjam vidik, da je avtoriteta nekdo, ki ga spoštujemo in ne nekdo, ki se ga bojimo. Ko otrokom postane mar za odnos s starši, so jih pripravljeni upoštevati in slediti njihovim vrednotam in vzgojnim usmeritvam, tudi opravljati naloge in opravila, ki jim sicer, zlasti najstnikom, niso smiselna (npr. pospravljanje smeti in svojih sob, sprehajanje psa, delo za šolo, skrb za higieno, sprejemanje hišnih pravil), starši pa v tem vidijo korist ali za njihovo zdravje ali za kakovost njihove prihodnosti.

3. Kako bi ocenili aktivnosti, ki jih izvajajo Svetovalni centri za otroke in mladostnike in druge inštitucije, ki naj bi nudile svetovalno in psihoterapevtsko pomoč otrokom, mladostnikom in njihovim staršem po Sloveniji?

Z delom svetovalnih centrov sem se srečeval vedno posredno, največ preko komentarjev izkušenj staršev. Svetovalni centri so bili vedno upanje na rešitev za primere, ki jih na šoli ni bilo mogoče rešiti. Kot šolski svetovalni delavec pa sem imel izkušnjo, da so bile rešitve lahko kratkotrajne ali pa smo imeli občutek, da so nekatere učinkovite le v okviru delovanja svetovalnega centra, izven pa ne.

V zadnjem času veliko obeta vzpostavljane centrov za duševno zdravje otrok in mladostnikov, ki ga z zanosom vodi Nacionalni inštitut za javno zdravje (NIJZ). Vendar sem skeptičen in razočaran, ker v samem zastavku prevladuje medicinski model, v katerem ne vidim možnosti za vključevanje psihoterapevtske stroke. To odpira širšo temo o strokovnem sodelovanju med različnimi področji. Morda bi lahko v tem primeru sintagma „v dobro otrok“ bolj pomagala pri premagovanju ovir in zadržkov, ki sicer v polju duševnega zdravja tradicionalno obremenjujejo naš kulturni čas in prostor.

4. Omenili ste, da ste na začetku svoje poklicne poti delali v vzgojnem zavodu?

Res je, v vzgojnem zavodu sem se zaposlil kot psiholog. Ta izkušnja je določila mojo karierno pot najprej kot travmatična izkušnja in v nadaljevanju kot motivacija okoli vprašanja, ali je možno otrokom zagotoviti bolj humano prihodnost. Ko sem se prek študija in vzporedne univerzitetne kariere skušal

distancirati od občutka nemoči glede sprememb, sem se z otroki srečeval doma. Dokument tega obdobja je moja knjiga *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci* (Založba *cf, 1999), ki je pionirsko delo zgodovinske sociologije na Slovenskem na temo nastajanja mladinskega pravnega sistema in sistema otroškega skrbstva.

Kariera me je naprej vodila na področje mladih, ki niso motivirani. Ukvarjal sem se z neformalnimi izobraževalnimi programi za šolske osipnike (sem avtor programa Projektno učenje mlajših odraslih - PUM), deloval sem pri urejanju sistema mladinskega dela v Sloveniji. Takrat se je zdelo, da se greva z ženo „spotoma“ še inovacijo v polju socialnega dela. Na hitro smo v sodelovanju s Produkcijsko šolo v Ljubljani sestavili program zasebnega rejništva, kar je pomenilo, da smo v družino s štirimi otroki, starih od dveh do deset let, sprejeli zgodnjega najstnika, ki je odraščal v vzgojnih zavodih in so zanj iskali alternativno namestitev. Na eni strani je bil zanos in neomajna vera v možnost pomoči, na drugi pa popolna odpoved sistema in pomanjkanje znanj, na katerih zdaj temelji moje delovanje. Ko pomislim na to izkušnjo, se v meni odpirajo nezaceljene rane, o katerih bi bilo verjetno kdaj smiselno obširneje spregovoriti. To je bilo obdobje okoli leta 2000, ko sem tudi zelo intenzivno deloval na mladinski sceni. Bil sem zelo močno v stiku z idejo, da je mladim potrebno omogočiti neko svetlejšo prihodnost, spotoma napisal knjigo *Kam z mularijo?* in se srečeval z izkušnjami nemoči in omejenosti svojega vpliva.

V naslednjem obdobju sem pristal v vlogi šolskega svetovalnega delavca in to je bilo verjetno zadnje odskočišče iz perspektive pričakovanj, da vlagam svoje napore v spremembo sistema. Odločil sem se za izobraževanje iz sistemske družinske psihoterapije, nekaj iz obupa glede možnosti vplivanja na spremembe, nekaj iz potrebe, da končno pomirim dolgoletni klic v sebi glede zamejitve področja svojega delovanja. Tako sem postajal sistemski psihoterapevt, deloval še vedno v šoli, se doma začel srečevati z otroki in najstniki, z ženo Leonido sva začela voditi delavnice za starše in počasi oblikovala podlago za prestop v samostojno psihoterapevtsko prakso.

Naslednjo prelomnico predstavlja leto 2013, ko je izšla najina knjiga *Izštekani najstniki in starši, ki štekajo*, s katero sva postavila podlago za način dela s starši, ki je še danes glavni fokus mojega delovanja na področju POM. V tem času sem prevzel tudi vodenje TOM in začel predavati na SFU Ljubljana. Sprva je predmet nosil naziv psihiatrija otrok in mladostnikov, danes pa se imenuje psihoterapija otrok in mladostnikov. Izraz psihoterapija razumem kot nudenje pomoči nekemu, ki se zaveda, da to pomoč potrebuje. V primeru otrok in mladostnikov pa je moja izkušnja, da so velikokrat napoteni na način, ko ali niso motivirani ali pa nasprotujejo načinu obravnave, kar je že del sistemskega učinka in dinamike od

družine do sistema pomoči. Torej gre za širši sklop načinov in vplivov odzivnosti na stisko ali motnjo pri otrocih ali mladostnikih.

Ko gledam nazaj na vplive, ki so zaznamovali mojo poklicno pot in me privedli v polje, kjer sedaj delujem, so seveda ključne globoke čustvene izkušnje nemoči, doživljanja krivic in nepravilnosti, tudi izgubljenosti in protislovij, izkušenj torej, ki sem jih doživljal kot težke in ob njih trpel. A to je verjetno skupna logika pomembnih življenjskih sprememb.

5. **Kako ocenjujete razvoj in današnje stanje psihoterapije otrok in mladostnikov v Sloveniji?**

Kot nek samotni pohodnik na tem področju nisem pravi naslov za to odgovor na to vprašanje, saj ne vem, kako je s psihoterapijo otrok in mladostnikov v Sloveniji. Sam sem se s tem imenom srečal ob izvajanju študijskega predmeta na SFU Ljubljana, ko so me leta 2013 povabili k sodelovanju. Tega poimenovanja še nikjer prej nisem zasledil in sem ugotovil, da je utečeno v Avstriji. Na matici SFU na Dunaju so že od leta 2005 razvijali tudi to področje in tako je prišlo do iniciative, da z njihovim programom poskusimo tudi v Sloveniji.

V Sloveniji je bilo leta 2012 razpisano izobraževanje iz POM tudi na Inštitutu za integrativno psihoterapijo in svetovanje - IPSA⁶, vendar nisem informiran o tem, koliko terapevtov je zaključilo študij in kje delujejo. Omenjeni študij so ob tujih predavateljih s slovenske strani vodili Gregor in Maša Žvelc ter Leonida Kobal. Omenjeni so različni modeli, ki so bolj povezani z delovanjem ljudi v polju integrativnega pristopa⁷.

Po odzivih staršev v moji pisarni bi sklepal, da je otroških terapevtov pri nas premalo in ni dovolj evidenc glede kakovosti njihovega dela. To se seveda povezuje z dostopnostjo. Že pred corona obdobjem je bila psihoterapija premalo dostopna in hkrati je bilo malo terapevtov, ki bi o njih slišali pohvalna mnenja klientov. Zdaj pa so se stiske otrok in mladostnikov drastično povečale in je ponudba psihoterapije in svetovanja veliko premajhna. Čakalne dobe so tako velike, leto do dve, da to praktično pomeni, da je psihoterapija financirana iz javnih sredstev nedostopna. Nekaj več možnosti je, če so starši pripravljeni plačati sami.

6 <http://drustvo-metulj.si/wp-content/uploads/2016/07/Program-izobrazevanja-iz-psihoterapije-otrok-in-mladostnikov.pdf>

7 »Izobraževanje temelji na razvojnih teorijah, ki opisujejo razvoj osebnosti na podlagi medosebnih odnosov (Ainsworth in dr., 1978; Bowlby, 1968; Winnicott, 1953, 1960; Stern, 1985, 1995; Schore, 1994, 2001, 2003). Skladno je s humanističnimi pristopi (npr. gestalt, transakcijska analiza, integrativna psihoterapija) in relacijskimi pristopi v psihoanalizi.«

6. **Kako si predstavljate vizijo razvoja psihoterapije otrok in mladostnikov v Sloveniji?**

Vprašanje me seveda nagovarja, da bom v prihodnje podrobneje raziskal modele delujočih in uspešnih praks v Sloveniji tako v okviru uradnih, državnih ustanov kot na področju zasebnih praks. Nazadnje smo se nekateri slovenski strokovnjaki s tega področja srečali na prvi mednarodni konferenci v Sarajevu 2018⁸ in se nekako identificirali. Domnevam, da so različni pristopi povezani z različnimi tehnikami obravnave različnih mentalnih stanj, poškodb, motenj, disfunkcij ipd. Vsekakor ni enotnega in samo enega delujočega modela. Si tudi ne drznem domišljati, da poznam vse, kar se je zgodilo v razvoju polja v zadnjem desetletju in še prej.

Zelo se razvija področje igralne terapije. Veliko je tudi novih ekspresivnih pristopov, od likovne terapije do plesne terapije, psihodrame in drugih tehnik. To so pristopi, ki jih razumem kot pomoč pri izražanju otrokovega notranjega doživljanja in pomoč pri regulaciji ali uravnoteženju otrokovega zdravja. Obstajajo specialni pristopi za specialno identificirano simptomatiko, od motenj hranjenja do motenj avtističnega spektra, kjer poznam bolj naravnost v smeri nadzora in korekcije neželjenih vedenj. Obstajajo tudi ponudbe pomoči otrokom z različnimi potrebami, na primer za razvijanje veščin v šolskih kontekstih, za osebni ter čustveni in socialni razvoj. Vse to so prakse in vednosti, ki nekako nimajo identificiranega skupnega imenovalca in povezovalnega načina delovanja. Vizija razvoja je vsekakor, da identificiramo učinkovite pristope, jih združimo, se medsebojno povežemo in informiramo, sodelujemo in podpiramo medsebojno delovanje. Verjetno bi za začetek potrebovali strokovno srečanje, na katerem bi se sploh umestili, človeško v smislu prepoznavanja, identifikacije in povezovanja, in strokovno.

7. **Kako bi sistem dela z otroki in psihoterapijo otrok in mladostnikov v drugih evropskih državah primerjal z aktivnostmi v Sloveniji?**

Pri POM je značilno, da se je razvijala in se še razvija iz različnih pristopov in v različnih kontekstih. V literaturi navadno začnemo z Anno Freud in Melanie Klein, nato pa vstopajo razni modeli, ki so se od zdravstva do socialnega skrbstva ukvarjali z mentalnim zdravjem otrok in mladine. Tako POM vidim kot strokovno in znanstveno področje, ki je nastalo in se razvija v preseku, v prepletu kot multidisciplinarno področje delovanja in raziskovanja, kjer se prepletajo tako razvojna psihologija, razvojna nevrobiologija, pedopsihiatrija, socialno

delo, pedagogika, specialna pedagogika, defektologija, antropologija, sociologija vzgoje, mladinsko delo in še kaj.

Leta 2010 je Ken Evans ustanovil European Interdisciplinary Association for Therapy with Children & Young People⁹ (EIATCYP), ki trenutno združuje balkanski prostor in nekaj evropskih držav. V Angliji deluje Združenje otroških psihoterapevtov¹⁰, ki otroško in adolescentno psihoterapijo opredeljuje kot: »Psihoterapevti otrok in mladostnikov so visoko usposobljeni in izobraženi strokovnjaki na področju duševnega zdravja, ki delajo z otroki in mladostniki, tudi s tistimi, ki imajo resne duševne motnje, ter njihovimi starši ali skrbniki.«

Prav tako se nisem poglobljeno zanimal za stanje POM v svetu. Udeležil sem se nekaj strokovnih konferenc, na katerih sem spoznal nekatere ljudi, ki so me navdahnili. Najprej je to Gordana Buljan Flander, ki je do septembra 2021 vodila čudovito kliniko za otroke in mladostnike v Zagrebu in je razvila model forenzičnega intervjuvanja zlorabljenih otrok, ki je vreden širšega posnemanja. Z njo sva se povezala in občasno izmenjava kakšen izraz podpore delu, s katerim sva v stiku. Ko sem letos spremljal Networker conference, ki je največji dogodek izmenjave in druženja aktualnih psihoterapevtskih praks v ZDA, sem prepoznal rahel trend v smeri delovanja, ki je blizu mojemu pristopu, namreč opolnomočenje staršev za pomoč pri razvijanju zdrave odzivnosti do otrok.

8. **Vaše delo obsega tudi izobraževanje in pomoči za učitelje, vzgojitelje in svetovalne delavce in druge strokovnjake, ki prihajajo v stik z otroki in mladostniki. Kakšne so vaše izkušnje kot učitelja?**

V tem polju nastopam kot supervizor in izvajalec raznih tematskih izobraževanj. Ljudje, ki delajo v praksi šolskega polja, so zelo hvaležni za vsako pomoč, zlasti za razumevanje nenavadnih vedenj, s katerimi se srečujejo, sploh pa za konkretne praktične namige glede odzivanja in uravnavanja. Učitelji bi trenutno najbolj potrebovali pomoč pri razumevanju otrok v intenzivnih čustvenih stanjih. Potrebovali bi veščine, s katerimi bi lahko pomagali otrokom pri čustvenem uravnavanju, in razumevanje najprej lastne čustvene dinamike in tega, kaj otroci v situacijah čustvene vznemirjenosti potrebujejo kot varen odziv.

Smo v času, ko so tako starši kot učitelji na robu svojih zmožnosti potrpljenja, ko jih večina deluje na robu pregorelosti.

8 Prvi internacionalni kongres dječje i adolescentne psihoterapije, "Mjesto psihoterapije u očuvanju zdravlja i dobrobiti djece i adolescenata", Sarajevo, od 18. -21. oktobra 2018.

9 <https://eiatscyp.com/constitution/>

10 <https://childpsychotherapy.org.uk/>

9. **Kako bi po vašem mnenju vaše delo ocenili otroci oz. mladostniki in starši sami? Imate uveden sistem redne povratne informacije s strani vaših klientov?**

Praviloma dobim od staršev povratno informacijo o spremembah, ki so jih zaznali po moji vključitvi v njihov odnosni sistem. Te informacije dobim kot poročanje na način evalvacije na zaključnem srečanju. Priznati moram, da se skoraj polovica srečanj s starši odvije kot enkratni dogodek v trajanju dveh ur, na katerem starše opremim s potrebnimi veščinami, sledi povratna informacija, da veščine delujejo in da so se njihove zadrege rešile. Imam shranjenih tudi veliko ganljivih sporočil staršev, ki po določenem času, ko so uvedli spremembe, pišejo o učinkih in izražajo hvaležnost. Mnogo hvaležnih sporočil o uporabnosti najin角度 namigov prejmeva tudi od bralcev knjige in uporabnikov najin角度 socialnih omrežij¹¹, na katerih objavlja kratke namige staršem. Prav tako so podobni številni odzivi na najina predavanja, ki so dostopna na spletu.

Sistema redne povratne informacije nimam, so pa povratne informacije nekaj, kar prejemava skupaj z ženo s strani hvaležnih staršev kot posebno darilo in nama to veliko pomeni. Kar starši še posebej poudarjajo, je iskrenost pripovedi in najina človeška drža ob težkih primerih in dilemah.

10. **Kaj v okviru psihoterapije otrok in mladostnikov najraje delate?**

Najraje delam, kadar starši prepoznajo svoj delež in so pripravljeni delati na njem, potem tudi otroci in mladi prepoznajo smisel mojega nudenja pomoči, ko lahko pristopim kot nekdo, ki je nagovorjen kot zastopnik pomoči.

11. **Ali nam lahko predstavite kakšen konkreten primer iz vašega sedanjega obdobja dela?**

Tema, ki me vedno vznemiri, je ločitev staršev, ko starši ne zmorejo pomisliti na otrokovo doživljanje ločitvene dinamike in procesa ločevanja, žalovanja po izgubi družine. Pomislil sem na mladega fanta, starega 19 let, ki ga je napotila mama, s katero je živel po ločitvi staršev v njegovem zgodnjem najstništvu. Mama je skrbela, da preživlja večino svojega časa na elektronskih napravah, da se omamlja in da je depresiven. Fant je poročal o težavah, da ne more ničesar dokončati in ne vidi nikjer nobenega smisla. Moral bi končati maturo, moral bi izbrati neko smer glede svoje kariere, si najti neko zaposlitev, da se osamosvoji, želel je na svoje, a nikakor ni zmozel vztrajati pri občasnih priložnostnih delih. Ni imel prijateljev, druženju se je izogibal, kar je vplivalo na njegovo samopodobo. Še naprej se je izogibal mislim, da bi si našel dekle, a ga je vse skupaj morilo; in zapletal se

je v začarani krog apatije, iz katerega ni videl izhoda. Z zaskrbljeno mamo, ki je vse bolj pritiskala nanj, sta bila v večnih konfliktih. Pomislil sem na fanta, ki je svoje najstništvo preživel z mamo; o očetu je rekel, da nimata stikov, da je bila grda ločitev in se je oče nekako umaknil. Ko sem ubesedil potrebo identifikacije z moškim likom in namignil, da mu morda manjka stik s pomembno osebo, se je globoko zamislil. Nikoli ni pomislil, da bi sam poiskal stik z očetom. Mama mu je o njem naslikala podobo brezbrizne osebe, ki je odšla z drugo žensko in ju brezobzirno zapustila. Sprememba, ki se je zgodila, je bila neverjetna. Na naslednje srečanje je prišel skupaj z očetom, ki ga je poiskal in sta ponovno vzpostavila stik. Fant je ozavestil, kako se njegov smisel do aktivnega delovanja v življenju vrti v prazno, ker mu manjka nekaj bistvenega glede njegove zgodbe identitete. Prisostvoval sem enemu bolj ganljivih dialogov, v katerem je oče pripovedoval zgodbo svojega odhoda iz družine in onemogočenih možnosti, da bi sinu lahko posredoval svojo plat resnice, ki je bila seveda drugačna od materine. Pripovedoval je o tem, kako je sina pogrešal in verjel, da bo enkrat napočil čas, ko se bosta lahko srečala kot odrasli osebi. Z druge strani je fant izrazil svoje občutke in stiske, ko je bil v dilemi, da zaščiti ranljivo mamo in ne izrazi svojih občutkov glede pogrešanja očeta. To so moške čustvene zgodbe, kjer se me sporočilna moč po licih polzečih solz še posebej dotakne. Dotakne se me moč navezanosti, ki ostaja onkraj še tako visokih pregrad. Dogovorila sta se, da se fant preseli k očetu z očetovim pogojem, da si najde zaposlitev in konča srednjo šolo. Pri odhodu sem izrazil svojo željo, da mi fant sporoči, ko bo maturiral in da me zelo zanima, kako bo stopil na svojo karierno pot.

Letos me je fant kontaktiral, z željo, da se na kratko oglasi pri meni. S ponosom mi je pripovedoval, da je opravil maturo, da si je našel karierno pot, da je zaposlen. Nekje med pripovedjo pa je povedal, da je očeta izgubil pred nekaj meseci. Zdaj ureja njegovo zapuščino, nasledil ga je na njegovem delovnem mestu. Prišel mi je povedati, kako mi je hvaležen, da sem ga spodbudil, da sta z očetom našla stik in koliko bi mu manjkalo v življenju, pa se tega verjetno nikoli ne bi zavedal. Ganjen sem ostal brez besed.

12. **Kako izgleda vaš tipičen način psihoterapevtskega dela z otroki in mladostniki?**

Tipično je najprej srečanje s starši, na katerem izdelam nekakšen zemljevid področij odzivanja in analize odnosne dinamike, rečem mu krog varne odzivnosti. Pregledam načine odzivanja staršev (vsiljivi, prestrašeni, tesnobni, kaznovalni, zloraba moči ipd.). Prisluhnem zgodbam staršev glede njihovih izkušenj odraščanja (zgodbe o navezanosti, nedokončane otroške zgodbe, stile navezanosti, smiselnost njihovih spontaniravnanj v vlogi staršev). Pregledam dinamiko

11 YouTube kanal: Albert & Leonida Mrgole.

njihovega odnosa z otrokom (pleši). Analiziram dinamiko zadovoljevanja otrokovih razvojnih potreb po področjih. Identificiram možnosti za spremembo vpliva in ustrežnejšega odzivanja. Skupaj poiščemo bolj učinkovite načine odzivanja in izdelamo načrt implementacije.

To so nekako koraki, ki jim sledim. Časovno jih navadno obdelamo v dveh srečanjih, kdaj v večjih, navadno pa nikoli nimam več kot pet srečanj s starši (srečanja trajajo od ene polne ure do dveh). Starši dobijo konkretne naloge in poročajo o učinkih (spremembah), ki se navadno zgodijo takoj. V primerih, da do pričakovanih sprememb ne pride, se pokaže potreba po osebnem delu pri starših, po delu na funkcionalnem partnerskem odnosu, na individualnem delu z otrokom (npr. strategije učenja, socialne veščine, prepričanja glede osebnosti, ...) ali pa na delu s celotnim družinskim sistemom (komunikacija, čustvena odzivnost, povezanost, modeliranje interakcijskih izkušenj).

Sicer v resnici ne vem, ali bi lahko rekel, da imam tipičen način dela, ker se z vsakim človekom, z vsakim odnosnim sistemom in z vsako zgodbo uglasim na novo in znova na poseben način. Zdaj sem pomislil, da se seveda izogibam direktivnemu načinu, ampak hkrati sem se spomnil na primer štirinajstletnika. Prihajal je z očetom, da bi ponovno ustvarila stik, ko se je po ločitvi staršev njun odnos znašel v stanju otrokovega odklanjanja stikov z očetom. Starši so predlagali terapijo otroka, ker ni kazal nobenega interesa za šolsko delo, niti ni obiskoval pouka, izostajal je od doma, mama je dvignila roke nad njegovim obvladovanjem in celo predlagala, da bi ga namestili v vzgojni zavod.

Ko mi je fant govoril o tem, da mu v šoli ne gre, da mu je v resnici vseeno za šolski uspeh, da ga nič ne zanima, da nima nobenih interesov, da je neuspešen pri vsem, česar se loti, da mu ni do ničesar, da ne ve, kaj ga v resnici veseli itn. sem se spet globoko zazrl v njegove oči. V ozadju v svojem razumevanju povezujem izgubo delovnega zagona z izgubo smisla v pomembnih bližnjih odnosih: „Veš, prav nič ti ne verjamem. Ne verjamem, da želiš biti neuspešen. Ne verjamem ti, da ti je globoko v sebi vseeno glede neuspehov. Ne verjamem, da nimaš svojih kvalit, ki čakajo, da jih pokažeš. Ne verjamem, da se vidiš v življenju kot neuspešnega človeka. Sorry, ne verjamem!“ V tišini, v kateri se ga je očitno nekaj dotaknilo, je prikimal. Rekel je, da vidi smisel v tem, da se loti šole.

Potem smo se na skupnih srečanjih z očetom začeli pogovarjati o učinkovitih in najbolj ekonomičnih strategijah učenja. Zdaj oče opisuje, da je njun odnos kot noč in dan, srečujeta se redno vsak teden, fant očeta pokliče sam od sebe. V obravnavo se je vključila tudi mama in na skupnih srečanjih s fantom oblikujemo odnos, v katerem bo mama lahko uveljavljala potrebno avtoriteto brez zapletov na ravni njune povezanosti in bližine.

13. **Ali v vaši karieri obstajajo primeri, ko ste se počutil nemočnega?**

Povsem nemočnega se počutim, kadar otroka, zlasti pa najstnika k meni pridejo proti svoji volji. Zdaj to ubesedim in prekinem srečanje. Velikokrat sem tudi nemočen, ko starši v procesih čustveno bolečih razvez ne zmorejo videti stiske in potreb otroka, ampak imajo na prvem mestu svoje ali interese ali nerešene medsebojne partnerske zamere. Velikokrat se starši ne zavedajo odgovornosti svoje starševske vloge in takrat mi je res mučno opazovati posledične stiske otroka. Včasih me popade jeza in vrtim ideje o tem, kako bi bilo v takih primerih potrebno starše denarno oglobiti in zahtevati od njih, da gredo v edukativno terapevtski program.

So bili tudi primeri, ko je mladostnik izražal stisko ali opisoval določene simptome, ki so klicali po pomoči, na primer da ni samozavesten, da ni motiviran, da ima težave sam s seboj, o katerih ne more govoriti, da je že dalj časa v stanju osebnostne krize in podobno. Nato pa na srečanju ne sodeluje in pove, da pomoči ne potrebuje.

14. **Ko boste odšli v penzijo, vam bodo v spominu sigurno ostali določeni lepi trenutki, na katere se boste spomnil z nasmehom.**

Ali lahko kakšen tak trenutek delite z nami?

Ojoj, jih je toliko, da lahko predčasno umrem od smeha in hkrati ganjenosti! Res je, da je pri mojem delu precej smeha in humorja. Precej vključujem tehniko eksternalizacije, kjer včasih izumljam metafore in prispodobе, ki nas vse nasmejejo in pomagajo pri sproščanju, hkrati pa krepijo zavedanje in ozaveščenost. Izumljam razna poimenovanja kot na primer mafijo problemov, ki napada otroke in starše. Ali pa kako pride na obisk gospod stres (ko to izgovorimo, ne vidimo male začetnice in imamo lahko ob tem različne predstave).

Mnogo je trenutkov, ki mi bodo ostali v spominu, ko sem delal na ponovnem iskanju čustvenega stika med otroki in starši. To so trenutki, ki jih v telesu čutim z naježenimi dlakami in v spremstvu solz. Ko najstnica izrazi, kako pogreša stik z mamo, ko mama tega ne zmore sprejeti kot iskrene izjave in se čustveno odzvati, pa gremo še naprej pogledat mamine ovire in se nato zgodi objem, trenutek, ko starš najde svojega čustveno izgubljenega otroka in še bolj ganljivi trenutek, ko otrok ponovno dobi čustveno varno pristanišče in občutek pripadnosti.

Včasih je videti stiska s perspektive otroka ali mladostnika povsem nepremagljiva, iz mojega zornega kota pa je potrebno le preokviriti pogled ali se lotiti dela z druge strani. Tudi takih primerov se spomnim, ko nekaj, kar je v očeh in doživljanju otroka ali mladostnika videti nerešljivo, preoblikujem na način, ki postane naenkrat obvladljiv. Pri tem mi pomagajo narativne tehnike, ko otroci sami

ubesedijo zamišljene rešitve ali ko odstranimo težo iz doživljanja, da je „vse“ narobe, da se „nič“ več ne da, na tisto, kar je res, ko postaneta ovira le še dve oceni pri matematiki in fiziki, ko najdemo način, kako je možno gradivo obvladati v dosegljivem času. Ali ko brucka ne ujame spremembe v načinu učenja na fakulteti in ji je potrebno le pomagati, da najde nekoga iz višjih letnikov, ki ji lahko posreduje izkušnje, ali se dobi z nekom iz letnika in se skupaj lotita gradiva. Kdaj samo izrečem vsebine, ki so mi očitne, drugi pa jih ne vidijo in je videti kot neverjetno razkritje. Da je na primer otrok v drugem razredu osnovne šole res nekoliko počasnejši in bi potreboval podaljšani čas za dokončanje nalog pri preskusih znanja. Mama pa vse to razume skozi svojo perspektivo zelo močnega strahu. V njeni primarni družini je namreč sestra zbolela za shizofrenijo in materi so njeni zdravniki rekli, da je to zaradi slabe vzgoje, in mama tega otroka iz drugega razreda je bila od svoje matere celo življenje deležna opozoril, da naj poskrbi, da bo dobra mama. Tako je vse otrokove težave pojasnjevala in razumela skozi vzročno perspektivo tega, da ona ni dobra mama in posledično ima otrok težave. Ljudje res kdaj prenašajo neznosna bremena.

Ob teh primerih dobim vsakič znova občutek okrepitve smisla svojega dela in morda tudi poslanstva. Nekako se ves čas zavedam družbenih razlik, nepravilnosti, napetosti, ki prispevajo k trpljenju na planetu in me tudi ves čas vznemirja vprašanje družbene odgovornosti, ali in kako lahko prispevam k miru, strpnosti in večjemu ravnotežju na vseh ravneh našega bivanja. Ko vidim, da se je zgodila sprememba v odnosih med ljudmi, ki so si najpomembnejši in najbližji, se vsakič počutim kot da soprispevam k miru in lepši prihodnosti naših zanamcev.

15. **Glede na to, da je koronavirus trenutno najbolj aktualna tema, kakšen vpliv ima na vaše delo, na otroke, starše in ali mislite, da bodo ti vplivi imeli dolgoročne posledice?**

Korona obdobje bo kmalu dolgo že dve leti. Na začetku sem takoj pomislil na deprivacijo socialnih stikov med mladimi in škodljive učinke na njihovo duševno zdravje. O tem sem pisal v peticiji, kjer so me podprli tudi strokovni kolegi, vendar smo naleteli na neodzivnost odločevalcev.

V drugi fazi, odkar so se otroci začeli postopno vračati v šole, je občutno poraslo število klicev staršev zaradi stisk, ki jih doživljajo z otroki. Depresija, apatija, samomorilne misli se pojavljajo v resnično povečanem obsegu in intenzivnosti. Mnogi otroci so v stiskah, ker so čas učenja na daljavo nekako preživetarili. Navidezno so sodelovali pri pouku, v resnici pa niso pridobili potrebnega znanja. Mnoge je premagala potreba po zabavi in udobju, nekako so se izmaknili delovnim obveznostim. Moj pogled je, da so bili brez zaščite in potrebnega varovanja izpostavljeni elektronskemu kokainu, ki se mu niso zmogli upreti.

Posledično so se soočili z ogromnimi primanjkljaji v znanju in z neopravljenimi obveznostmi. Niso videli možnosti, da bi lahko zamujeno kdaj nadoknadili. Znašli so se pred nepremagljivim zidom. Ne znam si predstavljati, koliko stisk je bilo v družinah zaradi tega. Starši bi v teh primerih potrebovali pomoč pri empatičnem odzivanju, pri usmeritvi fokusa na otrokovo stisko in opustitvi storilnostnih pritiskov.

Lahko opišem primer intervencije iz tega obdobja pri trinajstletnici s samomorilnimi težnjami. Starši so jo pripeljali v paniki, da nikjer ne dobijo termina, da je čakalna doba v ustanovah od pol leta do dve leti. Pogovarjal sem se z njo, kako ji je v tem sistemu učenja na daljavo. Odličnjakinja, ki je blestela in so jo starši opisovali kot sonček v družini, je pred ekranom ugasnila. Brez žive prisotnosti sošolcev in brez sprotne preverjanja znanja s strani učiteljev se je umaknila k nadomestni zabavi na spletu. Ob prihodu v šolo ni imela potrebnega in pričakovanega znanja, sledile so slabe ocene. V stiski in razočaranju nad sabo je v pogovoru s prijateljico glasno načrtovala samomor. Globoko sem se zazrl v njene izgubljene oči, najprej z razumevanjem stiske, v kateri se je znašla. Nato sem ubesedil, kako ni prav, da se je nad njo zgrnilo tako breme. Ni prav, da ji je bila odvzeta možnost žive prisotnosti pri pouku in druženja s sošolci, z vsemi odzivi, ki so ji naredili doživljanje šole živo, smiselno in zabavno. Da ni prav, ker jim je bilo naloženo pretežko breme samostojnega dela, da se bodo kar tako prilagodili novim pristopom in se z njimi udomačili. Ni prav, da šolski sistem ni toleranten do primerov, kjer so se pokazale občutne spremembe. Tudi ni prav, da si je vse to breme naložila na svoja ramena, saj je krasna punca, ki do slabih šolskih rezultatov ni prišla po svoji nameri. Videl sem, kako je odložila težko breme. Na naslednje srečanje je prišla najstnica, za katero so starši rekli, da se je vrnil njihov sonček.

Zdaj so se otroci in mladi nekako vrnili v šole. Srečujem se s primeri, ko so vstopili v šolo s poukom na daljavo, ko so zaključevali osnovno šolo na daljavo, ko so nadaljevali s šolanjem na srednjih šolah in univerzah, vsi na daljavo. Ko šele zdaj počasi spoznavajo svoje nove sošolce in se vključujejo v socialne odnose med novimi vrstniki, se soočajo z novim okoljem.

Posledice korona obdobja in zlasti izolacije bodo verjetno prisotni na dolgi rok, tako glede praks druženja, socialnih stikov med vrstniki, medsebojnih odnosov v družinah, najmanj, a ne zanemarljivo pa tudi glede kakovosti dosežkov mladih, razvojne naravnosti, ambicij in načrtovanja ciljev, zaupanja v delovanje družbe in smiselnosti delovanja za družbo.